

УДК 330.15: 330.564.224:502/504:364.01

JEL I30, M13, M14, Q5

DOI 10.18524/2413-9998.2024.1(56).308627

І. А. Ломачинська,

доктор економічних наук, доцент,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна.

e-mail: i.lomachynska@onu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6112-6884

Ю. Г. Федорченко,

здобувачка 3 курсу бакалаврського рівня вищої освіти,

спеціальність «Економіка»,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24/26, 65058, м. Одеса, Україна.

e-mail: fedorchenko.yuliya@stud.onu.edu.ua

ЕКОЛОГІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: РОЛЬ У ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

У статті досліджено сутність екологічного підприємництва та його роль у вирішенні сучасних екологічних викликів та соціальних проблем. Балансуючи економічні, соціальні, екологічні цілі екологічні підприємці на всіх етапах своєї діяльності віддають пріоритет сталому розвитку та відповідальним й розумним рішенням стратегічного характеру, що формують довгострокову цінність підприємницької діяльності. Екологічне підприємництво, впроваджуючи соціальні та екологічні інновації, раціональне використання ресурсів та мінімізацію негативного впливу на довкілля, забезпечуючи безперервний процес переробки та поглинання будь-якого матеріалу, сприяє економічному зростанню та зростанню соціального добробуту всіх верств населення; сприяє соціальній інклюзії та соціальній інтеграції, реалізації людського потенціалу, ділової активності, підприємницької здатності; розширює можливості для осіб з особливими потребами, маргінальних верств населення, покращує рівень та якість їх життя, зменшує диференціацію суспільства та ін.

У сучасних умовах екологічне підприємництво отримало міжнародне визнання як відповідь на глобальні екологічні виклики. При цьому міжнародне співробітництво, стандартизація та обмін технологіями є ключовими факторами розвитку екологічного підприємництва на міжнародному рівні. Законодавча підтримка, фінансові стимули та підвищення обізнаності споживачів створюють сприятливе середовище для «зеленого» бізнесу.

Попри виклики широкомасштабної війни, спостерігається прогрес у розвитку екологічного підприємництва в Україні, зокрема через відновлення інфраструктури та впровадження європейських екологічних стандартів. Узагальнено, що розвиток екологічних ініціатив в умовах повоєнного відновлення України забезпечить реалізацію по-

тенціалу для стимулювання економічного розвитку, створення нових можливостей для бізнесу і зайнятості, отримання прибутку і доходів, забезпечить відновлення постраждалих територій та розвиток сільської місцевості, сприятиме переходу до низьковуглецевої економіки, вирішенню соціальних проблем.

Ключові слова: підприємництво, екологічне підприємництво, сталий розвиток, зелена економіка, навколишнє середовище, екологічна стійкість, екологічні інновації, соціальні інновації, зелені фінансові інструменти, соціальна відповідальність, соціальна інклюзія, соціальна інтеграція, соціальні інвестиції.

Вступ. На сучасному етапі світового розвитку глобальні екологічні проблеми стають дедалі гострішими, а необхідність переходу до сталого розвитку набуває першочергового значення. Забруднення повітря, виснаження та нераціональне використання природних ресурсів, зміни клімату та зниження біорізноманіття є викликами, що загрожують не тільки екологічному, але й економічному та соціальному благополуччю суспільства. Більш того, підприємництво, орієнтоване на сталий розвиток, все більше пропонує прибуткові можливості для розвитку бізнесу, оскільки попит на стійкі продукти та послуги постійно зростає. У цьому контексті екологічне підприємництво, яке спрямоване на збереження та відновлення природних ресурсів, зменшення негативного впливу на довкілля та підвищення ефективності використання ресурсів, стає пріоритетною складовою як економічного, так і соціального розвитку будь-якої країни.

Екологічне підприємництво формується у 1990-х роках, коли серед пріоритетів діяльності суб'єктів господарювання виокремлюється орієнтація на сталий розвиток. Це сприяло тому, що поряд з метою максимізації прибутку бізнес-організації стали робити внесок у захист планети у відповідь на формування екологічної свідомості та екологічної відповідальності. У результаті з'являється екологічне або «зелене» підприємництво, як новий підхід до ведення підприємницької діяльності, що враховує баланс екологічних, соціальних, економічних інтересів та орієнтований на впровадження екологічно стійких практик у принципи своєї діяльності.

Отже, дослідження сутності екологічного підприємництва та його ролі у вирішенні екологічних та соціальних проблем дозволить не тільки зрозуміти основні стратегії та практики розвитку цієї сфери, а й допоможе виявити ті підходи, які можуть бути адаптовані та застосовані в Україні для забезпечення сталого розвитку, зокрема, у контексті повоєнного відновлення.

Огляд літератури. Огляд наукових видань на тему сутності та ролі екологічного підприємництва у сучасному соціально-економічному розвитку, його світового та вітчизняного досвіду демонструє, що кількість те-

матичних публікацій є обмеженою, але зростаючою. Останнім часом спостерігається великий академічний та практичний інтерес до таких тем, як сталий розвиток та зелена економіка, які є дотичними до тематики екологічного підприємництва.

Б. Шуляк, узагальнюючі дослідження вітчизняних авторів, визначає екологічне підприємництво як «інноваційно спрямовану діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва товарів (продукції) чи надання послуг, які за ключовими ознаками відповідають нормам екологічного законодавства, що в результаті формує імідж та забезпечує конкурентоспроможність підприємства за рахунок поєднання таких важливих аспектів: підвищення якості продукції, збереження довкілля, максимізація прибутку, забезпечення сталого розвитку» [1, с. 80].

С. Федоренко та Л. Василенко, розглядаючи екологічне підприємництво у контексті повосенного відновлення України, визначають його як різновид традиційного підприємництва із урахуванням специфіки та практик сталого розвитку (екологічно орієнтованого), що дозволяє свідомо вирішувати екологічні проблеми, пропонувати нові бізнес-пропозиції, що приносять користь навколишньому середовищу та суспільству [2, с. 80].

У цілому можна узагальнити, що у вітчизняній спеціалізованій літературі екологічне підприємництво, частіше за все, пов'язано із екологічною відповідальністю, екологічною свідомістю, екологізацією, екологічним менеджментом, екологічним ризиком як елементами розвитку та управління підприємством, що забезпечує підвищення його конкурентоспроможності, оскільки орієнтовані на сучасні цінності суспільства та глобального співтовариства щодо сталого розвитку, охорону та відтворення навколишнього природного середовища, раціональне природокористування, виробництво та споживання екологічно безпечної продукції, застосування екологічно безпечних технологій, дотримання національних і міжнародних нормативно-правових вимог щодо охорони навколишнього середовища та ощадливого використання природних ресурсів. При цьому такі суб'єкти господарювання орієнтовані, перш за все, на отримання прибутку, де екологічна вигода є складовою загальної корисності підприємницької діяльності. На думку О. Боровика [3], саме частка екологічної складової у загальній корисності дозволяє виокремити традиційне, екологічно відповідальне та екологічне підприємництво.

Разом із цим, дослідження закордонних авторів і практик [4–7] дозволяє виявити, що екологічне підприємництво розглядається як складова зе-

леної економіки щодо глобального колективного економічного пристосування, здатного подолати негативні наслідки деградації навколишнього середовища та зміни клімату, що відповідає Цілям сталого розвитку ООН (ЦСР або Глобальні цілі) [8]. Таким чином, екологічне підприємництво орієнтовано на отримання підприємницького прибутку на основі стратегії екологічної стійкості та екологічної безпеки, що передбачає зменшення «провалів» ринку, встановлення прав власності, заохочення до ринкового обміну, що покращує глобальну екологічну ситуацію; радикальні трансформації у національній економіці, окремих галузях, бізнес-моделях і бізнес-процесах, у суспільстві в цілому; створення й розвиток нових можливостей та технологій, які допомагають захистити природне навколишнє середовище у прагненні до екологічної стійкості; зменшення бідності, покращення добробуту людей, збереження та відтворення майбутніх активів. Тобто, на відміну від вітчизняних науковців, які переважно аналізують еколого-економічні відносини, досліджуючи екологічне підприємництво, іноземні автори акцентують увагу на балансі економічних, соціальних та екологічних інтересів (ефектів).

До підходу закордонних авторів наблизилися вітчизняні науковці О. Прокопенко, Л. Корчевська, М. Шульга, Т. Ставерська, Ю. Сидоров, які у своєму дослідженні [9] узагальнили, що екологічне (зелене) підприємництво – це сукупність комерційних суб'єктів, діяльність яких спрямована на вирішення екологічних проблем за умови отримання прибутку шляхом охорони та відтворення природного навколишнього середовища, раціонального природокористування. На основі принципів сталого розвитку автори запропонували принципи екологічного підприємництва, зокрема: екологізація як мета його виникнення та розвитку; задоволення екологічних потреб людства як запорука ефективного функціонування; оцінка ефективності у контексті трьох складових (екологічної, соціальної, економічної); використання найкращих доступних технологій; перенесення «зусиль» на початковий етап залучення та використання властивостей і якостей природних ресурсів замість існуючої практики ліквідації наслідків нераціонального природокористування; поширення екологічно безпечних технологій і методів управління виробництвом; сприяння гласності та діалогу з громадськістю; надання доступної достовірної екологічної інформації [9]. Подібний підхід до визначення принципів екологічного підприємництва на основі Концепції сталого розвитку можна зустріти і у Г. Мішеніної [10] та Б. Шуляка [1].

Отже, питання сутності екологічного підприємництва та його ролі у сталому розвитку потребує подальшої розробки. Крім того, у вітчизняних дослідженнях недостатня увага приділяється соціальній ролі екологічного підприємництва, зокрема, щодо соціальної відповідальності, соціальної інклюзії, соціальної інтеграції [11]. У контексті соціальної відповідальності це пов'язано із тим, що будь-які дії та рішення відповідають соціальним інтересам, нормам та правилам, що діють у суспільстві. Як результат, 3 з 10 принципів соціальної відповідальності бізнесу Глобального Договору ООН [12] присвячено власне розвитку екологічного підприємництва. Соціальна інклюзія, яка забезпечує рівний доступ індивідів до ресурсів та споживання, рівні права і можливості для реалізації людського потенціалу та ділової активності, сприяє зменшенню соціально-економічної диференціації у суспільстві, зростанню соціально-економічного добробуту індивідів та суспільства у цілому. Таким чином, інклюзивна політика гарантує, що переваги економічного зростання та захисту навколишнього середовища охоплюють усі верстви суспільства, включаючи маргіналізовані групи, забезпечать можливості та ресурси для повноцінної та рівномірної участі в економічному, політичному, соціальному, культурному житті всіх індивідів, досягнення рівня та якості життя, нормального для даного суспільства. Як результат, саме соціальна інтеграція як процес залучення всіх верст населення на рівноправних умовах до екологічного підприємництва, відіграє ключову роль у сталому розвитку.

Мета статті полягає у дослідженні сутності екологічного підприємництва та його ролі у вирішенні соціальних проблем, а також виявленні основних тенденцій та перспектив його розвитку в Україні в умовах повоєнного відновлення.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження використано наступні методи: теоретичного та логічного узагальнення, змістовного, ретроспективного, структурно-генетичного аналізу та синтезу, порівняння, логіко-порівняльний метод, логіко-змістовне моделювання.

Результати та обговорення. Екологічне підприємництво на сучасному етапі розвитку охоплює різні галузі підприємницької діяльності, здатне приносити як соціальні й екологічні, так і значні економічні й фінансові вигоди на регіональному, національному та глобальному рівнях. Зазначимо, що процес формування поняття екологічного підприємництва, класифікації його видів ще триває [13; 14]. Це і є причиною

того, що термін «екологічне підприємництво» іноді, особливо на практиці, використовується як синонім соціального, сталого, «зеленого» підприємництва тощо, щоб охопити все, що стосується впливу економічної діяльності та підприємництва на навколишнє середовище. Хоча коректно усі ці поняття розрізняти, що повинно стати об'єктом окремих досліджень. Більш того, нормативно-правове визнання екологічного підприємництва на відміну, наприклад, від соціального ще попереду.

Дедалі частіше науковці розглядають екологічне підприємництво не лише як один із видів підприємницької діяльності, а ще ширше – як окрему галузь економіки [14]. Цьому сприяє й розвиток циркулярної економіки, що базується на безперервному процесі переробки та поглинання будь-якого матеріалу. Сьогодні екологічні підприємства можна знайти в різних сферах економічної діяльності, включаючи нерухомість, промисловість, технології, транспорт, туризм, сільське господарство, фінанси, державний сектор тощо. Найбільші транснаціональні компанії світу впроваджують екологічне підприємництво як частину своєї бізнес-моделі, зокрема Tesla створює автомобілі для зменшення залежності від викопного палива та мінімізації викидів парникових газів; Unilever орієнтована на припинення використання первинного пластику в упаковці до 2025 року та зменшення впливу продукції на навколишнє середовище; ІКЕА використовує відновлювані матеріали, забезпечує енергоефективність у магазинах, взяла зобов'язання стати компанією замкнутого циклу в процесах виробництва, обігу та споживання до 2030 року.

Отже можна узагальнити, що екологічне підприємництво базується на методах, сприятливих для довкілля та суспільства, тому його визначення має відображати економічну ефективність і відмінності від традиційних бізнес-моделей. У контексті цього доцільно погодитися з тим, що екологічне підприємництво – це вид комерційної діяльності, метою якої є отримання прибутку від продажу екологічних товарів і послуг, виробництво яких здійснюється з використанням методів і технологій, що мінімізують негативний вплив на довкілля, а використання цих товарів і послуг створює сприятливі екологічні умови для споживачів і суспільства як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, сприяючи формуванню екологічної свідомості в суспільстві [15]. Балансуючи економічні, соціальні, екологічні цілі екологічні підприємці на всіх етапах своєї діяльності віддають пріоритет сталому розвитку та відповідальним й розумним рішенням стратегічного характеру, що форму-

ють довгострокову цінність підприємницької діяльності. Як результат, фундаментальною передумовою екологічного підприємництва є саме екологічна стійкість та покращення добробуту індивідів та суспільства, а не економічна й фінансова вигода, шляхом збалансування останньої з екологічною та соціальною відповідальністю. Саме тому основи понятійно-категоріального апарату «екологічного підприємництва» формуються з категорій, які відображають взаємозв'язок економіки, суспільства та екології, а саме: екологічні товари та послуги, сталий розвиток, екологізація, соціально відповідальні інвестиції [16], соціальна відповідальність бізнесу [11], соціальне підприємництво, соціальна інклюзія [11] та соціальна інтеграція тощо.

Внутрішня сутність поняття розкривається через його функції. Відповідно характерними функціями екологічного підприємництва можна визначити наступні: задоволення суспільних потреб, забезпечення захисту довкілля і збереження біорізноманіття, зниження екологічно-деструктивного впливу на довкілля, розвиток екологічної свідомості у громадськості, відновлення природних ресурсів. Вони демонструють спрямованість екологічного підприємництва в інтересах людини та природи, що й відрізняє його від інших видів підприємницької діяльності [14].

Екологічні ініціативи підприємництва, які реалізуються частіше за все, як соціальна відповідальність бізнесу, створюють позитивний корпоративний імідж, бізнес-моделі та бізнес-поведінку, які відповідають нормативно-правовому регулюванню і суспільним стандартам та очікуванням, що забезпечує захист та відновлення природного навколишнього середовища, дозволяють зменшити податкові витрати завдяки пільгам і знижкам, що пов'язані із покращенням навколишнього середовища, збільшують коло стейкголдерів для співпраці. Бізнес із екологічними цінностями у сучасних умовах підвищує свою конкурентоспроможність, інвестиційну привабливість, ринкову вартість, додає цінності бренду та продуктам і має значно більше переваг для сталого розвитку бізнесу, суспільства, планети. Більш того, соціальна та екологічна відповідальність сприяє залученню та утриманню талантів, тобто найбільш креативних, кваліфікованих, продуктивних, відданих кадрів, оскільки все більша частка молоді віддає пріоритет роботодавцям, корпоративна культура яких орієнтована на сталий розвиток. Опитування 6 демонструють, що 91% малих підприємців вважають, що розробка екологічних ідей створює нові перспективні можливості для бізнесу.

Міжнародне співробітництво має важливе значення у встановленні єдиних стандартів, обміні технологіями та практиками у сфері екологічно безпечних товарів і послуг. На сьогоднішній день на міжнародному рівні активно зростає ринок екологічних товарів та послуг. Відповідно до даних Європейського Союзу на кінець 2021 року його обсяг перевищив 700 млрд євро, що складає приблизно 3,5% ВВП ЄС. Очікується, що до 2030 року цей ринок збільшиться на 50% [17].

У 2023 році обсяг світового ринку зелених технологій та сталого розвитку оцінювався в 16,5 млрд дол. США і, відповідно до прогнозів Fortune Business Insights, зросте до 83,59 млрд дол. США до 2032 року з середньорічним зростанням у 19,7% протягом прогнозованого періоду. Прогнозується, що у найближчі роки потенціал цього ринку буде швидко зростати в країнах, що розвиваються, та на ринках, що формуються [18].

Екологічне підприємництво швидко зростає у всьому світі, деякі країни стали лідерами у впровадженні екологічних практик. Тому розглядаючи досвід країн в підтримці та розвитку екологічного підприємництва, варто відзначити досвід таких країн, як: США, Німеччина, Канада, Данія, Ізраїль, Швеція. Цікаво, що саме ці країни демонструються не тільки успішним досвідом розвитку екологічного підприємництва, а й його позитивний вплив щодо соціальної відповідальності та соціальної інклюзії.

США демонструє значний прогрес у розвитку екологічного підприємництва, особливо у сфері відновлюваних джерел енергії та екологічних технологій. Завдяки потужній інноваційній базі та значним інвестиціям у «зелений» сектор, країна є одним з найбільших гравців на ринку екологічного підприємництва. З 1970-х років держава впровадила стандарти якості навколишнього середовища та екологічну експертизу промислових проєктів, що дозволяє контролювати викиди забруднюючих речовин через систему «дозволів», створюючи ринок прав на забруднення довкілля [13; 19].

На відміну від США, Німеччина є одним з лідерів у сфері екологічного підприємництва в Європі завдяки численним законам та директивам щодо природокористування. З 1995 року в країні діє закон про аудит навколишнього середовища, що поширюється на промислові підприємства та комунальні служби. Країна активно підтримує екологічне підприємництво через різні державні та приватні ініціативи та програми. Німеччина однією з перших вирішила проблему переробки відходів на державному рівні, запровадивши дуальну систему переробки. Компанії, залучені до цієї систе-

ми, маркують свої товари спеціальним знаком, а кошти від маркування спрямовуються на вторинну переробку упаковки [13; 20].

У Канаді діє комплексна система підтримки екологічного підприємництва, яка реалізується завдяки багаторівневій системі управління. Основним державним органом, який очолює екологічну політику, є Федеральне міністерство навколишнього середовища та зміни клімату, проте ключові ролі відіграють також інші міністерства та установи. Крім них Канадське агентство сталого розвитку технологій (STDC) і Канадський фонд чистих технологій надають гранти для масштабування «зелених» стартапів. Таким чином фінансування здійснюється через розгалужену систему, проте держава зосереджує увагу на співпраці уряду з приватним сектором. Також у Канаді розробили політику державних закупівель, яка передбачає використання екологічно чистих продуктів [20].

Данія є світовим лідером у використанні вітрової енергії та експорті технологій для відновлюваних джерел енергії. Вона також має амбітні плани щодо досягнення кліматичної нейтральності. Крім цього, данці є одними з найбільш екологічно-свідомих в Європі, що підтверджується їх попитом на «зелені» товари та послуги. Данія була першою країною, що запровадила практику екологічного оподаткування ще у 1977 році. Фінансування «зеленого» підприємництва підтримується рядом спеціальних інструментів, доступних через державні установи, включаючи Данський фонд зелених інвестицій, Данський фонд зростання, Інноваційний фонд Данії та низку програм розвитку та демонстраційних програм. Країна має сильні кластерні організації, що сприяють співпраці між дослідницькими та бізнес-спільнотами, а також шість регіональних хабів та мережу інкубаторів й акселераторів [13; 20].

У свою чергу Ізраїль відомий як «країна стартапів» та має одну з найрозвиненіших мереж венчурних фондів у світі. Країна через свій великий розмір часто стикається з екологічними викликами, тому вона акцентує увагу на розвитку інновацій та міжнародному співробітництві для їх подолання. Ізраїль є однією з передових країн у галузі «зелених» технологій завдяки своїй потужній стартап-екосистемі, переваги якої використовують соціальне підприємництво та «зелені» підприємці. Управління інноваціями відіграє важливу роль у розвитку мережі технологічних інкубаторів та інноваційних лабораторій, а також у наданні фінансування дослідникам і підприємцям [20].

Швеція має великі запаси води та біомаси, що забезпечило високу

частку відновлюваної енергії: понад 60% електроенергії походить з відновлюваних джерел енергії у 2022 році [21]. Однією з важливих складових екологічної політики є надання субсидій на програми боротьби із забрудненням навколишнього природного середовища. Фінансування здійснюється з державного бюджету або спеціальних екологічних фондів, зокрема Фонду для запобігання забрудненню внаслідок спалювання палива [14]. Швеція відома своїми значними інвестиціями у відновлювану енергетику та строгими екологічними стандартами. В останні десятиліття країна стала важливим центром екологічних досліджень та практичного впровадження екологічних інновацій. Прикладом може бути «еко-квартал» на території колишнього газового заводу, де будуються тисячі екологічних будинків, оснащених біогазом, виробленим з харчових відходів, та зарядними пристроями для електромобілів. «Еко-квартал» демонструє можливості сталого розвитку в урбанізованих середовищах [22].

Світовий досвід демонструє, що сприяння соціальному залученню та соціальній відповідальності у процесі реалізації екологічного підприємництва передбачає забезпечення рівного та якісного доступу до освіти, охорони здоров'я, можливостей працевлаштування. Крім того, забезпечення участі всіх зацікавлених сторін у процесах прийняття рішень сприяє розвитку почуття власності, відповідальності та сприяє сталим практикам, зокрема, стимулює технологічні інновації, які є більш ресурсозберігаючими та менш шкідливими для навколишнього середовища, операційну ефективність та ефективність управління ресурсами (мінімізація відходів і максимізація енергоефективності), партнерство та співпрацю (синергія для вирішення соціальних та екологічних проблем на основі спільних соціальних та екологічних цінностей з усіма групами стейкхолдерів, мережа підтримки та натхнення), прозорі комунікації (інформування всіх груп стейкхолдерів про зусилля щодо зменшення впливу на навколишнє природне та соціальне середовище).

Аналіз балансу економічної, соціальної, екологічної складових екологічного підприємництва дозволяє визначити, що, з однієї сторони, розвиток екологічного середовища сприяє соціальній інтеграції шляхом соціалізації та ресоціалізації індивідів у суспільстві, підвищення грамотності та освіченості населення, створення екологічних робочих місць та привабливих умов для реалізації підприємницької здатності, створення доступу до соціальних та екологічних інновацій, забезпечення самореалізації й працевлаштування вразливих верств населення, зро-

стання рівня їх доходів, покращення умов та якості життя, у тому числі завдяки вирішенню екологічних проблем, ощадливому використанню природних ресурсів, зростанню соціального капіталу, сприянню розвитку сільської місцевості. З іншого боку, забезпечення рівних можливостей і доступу до ресурсів, товарів і послуг, реалізації людського потенціалу та ділової активності, участі у суспільному житті завдяки соціальній інтеграції сприяє вирішенню соціальних та екологічних проблем на основі масштабування соціальних та екологічних інновацій, що сприяє розвитку екологічного підприємництва.

Що стосується українського ринку екологічно чистих технологій та «зелених» видів підприємницької діяльності, то він перебуває на етапі становлення. Його розмір до повномасштабної війни оцінювався від кількох мільярдів до десятків мільярдів гривень в залежності від джерела та методології підрахунку. Проте експерти зазначають, що ринок екологічно чистих видів діяльності, товарів та послуг поступово зростає і становить значний відсоток від ВВП країни, що вказує на потенціал розвитку екологічного сектору в Україні [23].

Прагнення держави підтримувати екологічне підприємництво відображається в законодавчих актах, таких як Конституція України та закони України про екологічну політику. Крім законодавчої бази, важливу роль має заохочення інвестицій у екологічне підприємництво, наприклад: державні закупівлі, надання пільгових умов кредитування й оподаткуванні для суб'єктів екологічного підприємництва, державно-приватне партнерство [14].

Політика децентралізації дала можливість для місцевих органів влади підтримувати «зелене» підприємництво, а для громадськості – перейти від поодиноких заходів до систематичних підходів підтримки виробників екологічної продукції та контролю. Сертифікація товарів та послуг за стандартами ISO 14024 мотивує підприємців вживати заходів для екологізації виробництва, щоб в подальшому мати можливість виходу на міжнародні ринки [14].

Розвиток українського екологічного підприємництва здійснюється за наступними головними напрямками: екологізація системного управління підприємствами та організаціями, екологізація процесів виробництва, розробка ланцюгів постачання та перехід до циркулярної економіки, управління поведження з відходами, виробництво екологічних товарів і послуг [23].

Наразі в Україні є компанії, які активно займалися екологічною модернізацією своїх виробничих процесів до війни і продовжують робити

це у сучасних умовах, наприклад:

- Українська промислова компанія «Інтерпайп» реалізує програму зі зниження споживання природного газу для декарбонізації та забезпечення енергетичної безпеки країни [24];
- ТОВ «Кернел-Трейд» – застосовує олійноекстракційні заводи, які використовують котли, що спалюють лушпиння соняшника та отримують пар, необхідний для технології переробки; створило відділ охорони навколишнього середовища, який впроваджує екопроекти на підприємствах компанії [25].

Українські підприємства також активно впроваджують екологічні інновації та створюють проекти, що сприяють збереженню довкілля. Серед них варто назвати такі:

- ТОВ «ДТЕК ВДЕ» та ТОВ «Екотехнік Україна» – активно розвивають проекти з виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії. «ДТЕК ВДЕ» було створено ТОВ «ДТЕК» з метою зробити компанію вуглецево-нейтральною до 2040 року. Компанія реалізувала кілька великих проектів зі створення сонячних та вітрових електростанцій. За підсумками 2020 року на електростанціях, побудованих компанією «Екотехнік», вироблено 5,93 млн. кВт/год. «зеленої» електроенергії [26; 27];
- фермерські господарства, що займаються органічним землеробством, сприяють збереженню біорізноманіття та здоров'я ґрунтів. Такі компанії, як ПрАТ «ЕтноПродукт» та ПП «Агроекологія», виробляють екологічно-чисті продукти харчування, що користуються попитом як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку [28; 29].

Не дивлячись на все це, екологізація українських підприємств відбувається повільно. Основними чинниками, що це зумовлюють, є: недосконалість екологічного законодавства, відсутність ефективної системи стандартизації та сертифікації в галузі екології; низький рівень екологічної свідомості споживачів, повільне становлення інститутів екологічно-орієнтованого виробництва; відсутність дієвих засобів захисту прав інвесторів, високий рівень корупції [14; 24], а сьогодні й повномасштабне вторгнення РФ в Україну та наслідки воєнних дій.

Міжнародний досвід демонструє, що інвестування в екологічне підприємство здійснюється через різні джерела, зокрема: міжнародні фонди, приватне екологічне кредитування, екологічні облігації [30; 31]. В Україні такі можливості обмежені через слабкий захист прав інвесторів

та їх недовіру [14]. Проте Україна продовжує розвиток сектору екологічного підприємництва, та для залучення підприємців до нього є необхідність у створенні гнучкого механізму взаємодії природоохоронних і ринкових структур, створити фінансову зацікавленість та забезпечити підтримку підприємницької діяльності з боку держави [32].

До початку війни Україна впроваджувала сучасні екологічні розробки й проводила екологічні ініціативи, наприклад: зменшення викидів парникових газів, реформа екологічних фінансів, цільове використання екологічних податків, удосконалення законодавства про оцінку впливу на довкілля, реформа державного екологічного контролю, використання альтернативних видів палива, включаючи біомасу тощо. Війна завдала серйозних екологічних збитків природі України [33]. Країна має намір відбудовуватися після завершення війни за екологічними та низьковуглецевими технологіями, відповідно до стандартів ЄС, і наразі продовжує виконувати міжнародні зобов'язання і не відмовляється від своїх кліматичних цілей. Задля цього вона впроваджує реформи, які орієнтовані на інноваційну модернізацію підприємств та впровадження принципів циркулярної економіки та сталого розвитку. Переговори про вступ до ЄС Україна розглядає як можливість для посилення захисту навколишнього середовища та інтегрування екологічної політики у важливі сектори економіки [34].

В Україні, попри виклики війни, спостерігається прогрес у розвитку екологічного підприємництва, зокрема через відновлення інфраструктури та впровадження європейських екологічних стандартів. Розвиток відновлюваної енергетики та підтримка «зеленого» фінансування стають важливими напрямками у досягненні енергетичної безпеки та подальшого сталого економічного відновлення на основі державно-приватного партнерства. Попри численні виклики, в країні є успішні приклади екологічного підприємництва, зокрема в агропромисловому та енергетичному секторах. Однак, існують значні бар'єри, такі як високі матеріальні витрати, недостатня державна підтримка та слабка інфраструктура, відсутність необхідного нормативно-правового забезпечення, обмежене фінансування, недостатнє усвідомлення важливості сталого розвитку й опір змінам з боку керівництва та співробітників, дефіцит кваліфікованих робочих кадрів, технологічні виклики щодо додаткових інвестицій у спеціальні соціальні та екологічні інновації тощо.

Відповідно, політика уряду, спрямована на підтримку екологічного

підприємництва через відповідне нормативно-правове регулювання, інвестиції та розвиток ринку сталого фінансування, податкові пільги та державно-приватне партнерство, співпрацю з міжнародними організаціями та фондами, може значно підвищити ефективність діяльності у цій сфері. В умовах повоєнного відновлення стимулювання екологічних практик сприятиме не тільки розвитку таких секторів, як відновлювана енергетика, переробка відходів, органічне сільське господарство, чисті технології, а й забезпечувати реалізацію потенціалу для стимулювання економічного розвитку, створення нових можливостей для бізнесу, отримання прибутку та сприяння переходу до низьковуглецевої економіки, що є глобальним трендом для найбільш розвинених країн світу. При цьому особливу роль повинні відіграти соціальні ефекти екологічного підприємництва, що призначено забезпечити якісні робочі місця та привабливі умови для реалізації підприємницької здатності, самореалізації, працевлаштування, зростання соціального капіталу уразливих категорій населення, у тому числі учасників бойових дій, покращити рівень та якість їх життя, їх соціальну інтеграцію, а також сприяти відновленню постраждалих територій та розвитку сільської місцевості тощо. Разом із цим важливо урахувати, що чинниками розвитку ефективного екологічного підприємництва будуть інтегрований підхід щодо балансу економічної, соціальної, екологічної складових до сталого розвитку, інвестиції в освіту з метою поширення знань і навичок щодо формування суспільної культури сталого розвитку, імпакт-інвестиції [35], інклюзивні соціальні та екологічні інновації як основа економічного зростання, співпраця між урядами, бізнесом, суспільством, громадами як основа реалізації ініціатив сталого розвитку.

Висновки. Історично економічний прогрес та індустріалізація призвели до виснаження природних ресурсів і погіршення навколишнього середовища. Разом із цим, у сучасних умовах традиційне уявлення про те, що економічне зростання шкодить навколишньому середовищу, піддається сумніву, а зв'язок між економічним зростанням, соціальним добробутом, захистом навколишнього середовища все частіше розглядається як компроміс. І однією з передумов цього є розвиток екологічного підприємництва, орієнтованого не тільки на вирішення екологічних, а й соціально-економічних проблем суспільства. Саме підприємницька здатність запускати ініціативи та впроваджувати інновації безпосередньо протидіє погіршенню навколишнього середовища та зміні клімату, відіграє ключову

роль у створенні рішень щодо сталого розвитку. Гнучкість, ініціативність, здатність ризикувати забезпечує формування попиту на інновації та їх впровадження, швидку адаптацію, пропонуючи своєчасні засоби вирішення екологічних та соціальних проблем. Зокрема, інвестування у відновлювані джерела енергії може стимулювати створення якісних або екологічно чистих робочих місць, економічне зростання і зростання доходів населення, створювати нові джерела отримання прибутку, скорочувати викиди вуглецю, забезпечувати доступ до ресурсів і споживання більш широких верств населення, покращувати рівень та якість життя осіб з особливими потребами і маргінальних груп тощо. Ще одним прикладом балансу економічних, соціальних та екологічних інтересів є циркулярна економіка, яка не лише зменшує відходи виробництва, а й забезпечує економічні, соціальні та екологічні вигоди через соціальні та екологічні інновації, соціальне та екологічне підприємництво.

У XXI столітті екологічне підприємництво отримало міжнародне визнання як відповідь на глобальні екологічні виклики. Міжнародне співробітництво, стандартизація та обмін технологіями є ключовими факторами розвитку екологічного підприємництва на міжнародному рівні. Законодавча підтримка, фінансові стимули та підвищення обізнаності споживачів створюють сприятливе середовище для «зеленого» бізнесу. Досвід США, Німеччини, Канади, Данії, Ізраїлю та Швеції демонструє, що комплексний підхід є вкрай важливим для досягнення сталого розвитку та національної безпеки країни, зокрема її соціальної, енергетичної, продовольчої, екологічної складових.

Інтеграція в європейські екологічні ініціативи, впровадження циркулярної економіки, розширення фінансування сталого розвитку, підвищення екологічної свідомості населення є важливими напрямками розвитку України. Післявоєнне відновлення за екологічними стандартами ЄС, підтримка міжнародних інституцій та розвиток відновлюваних джерел енергії є ключовими аспектами, як для забезпечення сталого розвитку та «зеленого» відновлення України, так і розширення можливостей і доступу до ресурсів і споживання для осіб з особливими потребами, маргінальних верств населення, що сприятиме покращенню рівня та якості життя населення та суспільства у цілому, зменшенню диференціації суспільства, розширенню можливостей для реалізації людського потенціалу, ділової активності, підприємницької здатності.

Список використаної літератури

1. Шуляк Б. В. Теоретичні засади екологічного підприємництва у контексті сталого розвитку сільських територій. Ефективна економіка. 2018. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6269>
2. Федоренко С., Василенко Л. Шляхи вирішення проблем розвитку екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови України. Агросвіт. 2024. №4. С. 80–86.
3. Боровик О. Н. Екологічне підприємництво та його переваги. Управління інноваційним процесом в Україні: проблеми комерціалізації науково-технічних розробок : тези доповідей IV Міжнар. наук.-практ. відеоконф. (Львів, 23-24 трав. 2012 р.). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 94-95.
4. Huggins L. E. Environmental entrepreneurship: markets meet the environment in unexpected places. Cheltenham : Edward Elgar Pub. Ltd, 2013. 244 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781781953976>
5. Eco-entrepreneurship: Meaning, Characteristics & Examples. Entrepreneursdata. URL: <https://www.entrepreneursdata.com/eco-entrepreneurship-meaning/>
6. Fiche J. Green Entrepreneurship: What It Is, Importance, How It Works. ClickCard. 26.11.2021. URL: <https://www.clickcardapp.com/blog/green-entrepreneurship-importance-how-works>
7. Lenox Michael J., York Jeffrey G. Environmental Entrepreneurship. The Oxford Handbook of Business and the Natural Environment. Ed. Pratima Bansal, Andrew J. Hoffman. Oxford Academic, 2011. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199584451.003.0004
8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>
9. Prokopenko O., Korchevska L., Shulga M., Staverska T., Sydorov Y. Adaptation of the Development of Ecological Entrepreneurship. International Journal of Scientific & Technology Research. 2020. Vol. 9, Issue 03. P. 1112–1115.
10. Мішеніна Г. А. Особливості розвитку екологічного підприємництва в системі сталого розвитку. Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей Дванадцятій щорічної Всеукр. наукової конф. (Суми, 18 – 19 квіт. 2012 р.). Суми : СумДУ, 2012. С. 121–123.
11. Ломачинська І. А., Халєєва Д. О., Шмагіна В. В. Корпоративна соціальна відповідальність як інструмент забезпечення соціально-економічної безпеки та соціальної інклюзії. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2022. Том 21. Вип. 2(51). С. 75–96.
12. The Ten Principles of the UN Global Compact. United Nations Global Compact : веб-сайт. URL: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>
13. Тітенко Г. В. Морфологічний та контент-аналіз поняття «екологічне підприємництво». Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія». 2012. № 1004. Вип. 7. С. 109–113.
14. Косович Б. Екологічне підприємництво як важлива складова сучасної економіки. Економічний аналіз. 2020. Т. 30, №3. С. 109–118.
15. Степаненко Б. В. Концептуальні підходи до визначення поняття «зелений бізнес». Економіка і прогнозування. 2010. №4. С. 22–38.
16. Ломачинська І. А., Супруненко М. Д. Формування концепту соціального інвестування у контексті сучасних глобальних викликів. Ринкова економіка: сучасна

- теорія і практика управління. 2023. Том 22, Вип. 2(54). С. 99–113.
17. Тищенко К. М. Аналіз ринку екологічних товарів та послуг в Україні : кваліф. робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» : спец. 101 «Екологія». Херсонський держ. ун-т. Івано-Франківськ, 2023. 47 с. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/18113/Tishchenko_fbeg_2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 18. Green Technology and Sustainable Market. Fortune Business Insights : веб-сайт. URL: <https://www.fortunebusinessinsights.com/green-technology-and-sustainability-market-10221>
 19. How countries in the Americas are inviting business and driving growth. Ernst & Young : веб-сайт. URL: https://www.ey.com/en_us/insights/tax/how-countries-in-the-americas-are-inviting-business-and-driving-growth#:~:text=Sustainability%20incentives,the%20cost%20of%20their%20investment.
 20. Policies to Support Green Entrepreneurship: Building a Hub for Green Entrepreneurship in Denmark. OECD iLibrary : веб-сайт. URL: https://www.oecd.org/en/publications/policies-to-support-green-entrepreneurship_e92b1946-en.html
 21. Swedes use a lot of energy, yet emissions are low. The key? Renewable energy. Swedish Institute : веб-сайт. URL: <https://sweden.se/climate/sustainability/energy-use-in-sweden>
 22. Lowering emissions is key to saving the climate. Find out how Sweden does it. Swedish Institute : веб-сайт. URL: <https://sweden.se/climate/sustainability/sweden-and-sustainability>
 23. Поясник Г. В., Пахомова Л. В. Проблеми та перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. Проблеми і перспективи розвитку. 2023. №1 (30). С. 146–156.
 24. Поясник Г. В. Роль екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови. Економіка та суспільство. 2023. №47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2093/2022>
 25. Успішні практики екозмін: про внесок бізнесу та громад. ECOBUSINESS : веб-сайт. URL: <https://ecolog-ua.com/news/uspishni-praktyky-ekozmin-pro-vnesok-biznesu-ta-gromad>
 26. ДТЕК ВДЕ. ДТЕК : веб-сайт. URL: <https://renewables.dtek.com/>
 27. ТОВ «ЕКОТЕХНІК Україна». Energo.ua : веб-сайт. URL: <https://www.energo.ua/ua/contractors/37723644>
 28. Про компанію. ЕтноПродукт : веб-сайт. URL: <https://www.ethnoproduct.com/p/about.html>
 29. Підприємство. ПП «Агроєкологія» : веб-сайт. URL: <http://www.agroecology.in.ua/company>
 30. Koval V., Laktionova O., Atstāja D., Grasis J., Lomachynska I., Shchur R. Green Financial Instruments of Cleaner Production Technologies. Sustainability. 2022. 14(17), 10536. <https://doi.org/10.3390/su141710536>
 31. Garafonova O., Yankovoi R., Zhosan H., Lomachynska I., Ananiev M., Dvornyk I. International experience in applying innovative financial management strategies for business revitalization in the post-war period in Ukraine. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. No. 6(53). P. 43–57.
 32. Кириченко В. Екологічне підприємництво як невід’ємна складова сталого розвитку України Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : зб. тез доп. III Міжнар. студ. наук.-тех. конф. Тернопіль: «Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя», 2020. С. 207–208.
 33. Українська екологія єврозразка: приклади провідних компаній. Інтерфакс-Україна :

веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/856914.html>

34. Зелене відновлення України – це шанс на розвиток для бізнесу і можливість побудувати стійку, адаптовану інфраструктуру. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zelene-vidnovlennia-ukrainy-tse-shans-na-rozvytok-dlia-biznesu-i-mozhlyvist-pobuduvaty-stiiku-adaptovanu-infrastrukturu>
35. Ломачинська І. А. Концептуальні підходи до визначення сутності імпакт-інвестицій. Бізнес-інформ. 2020. №2. С. 16–22.

Стаття надійшла 28.04.2024 р.

I. A. Lomachynska,

Dr. Sc. (Economics), Associate Professor,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24/26, Frantsuzkyi bulvar, Odesa, 65058, Ukraine.
e-mail: i.lomachynska@onu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6112-6884

Y. G. Fedorchenko,

3rd-year bachelor student, speciality «Economics»
Odesa I. I. Mechnikov National University.
24/26, Frantsuzkyi bulvar, Odesa, 65058, Ukraine.
e-mail: fedorchenko.yuliya@stud.onu.edu.ua

ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP: ROLE IN SOLVING ENVIRONMENTAL CHALLENGES AND ENSURING SOCIAL INCLUSION

The article studies the essence of environmental entrepreneurship and its role in solving modern environmental challenges and social problems. Balancing economic, social, and ecological goals, environmental entrepreneurs at all stages of their activities prioritize sustainable development and responsible and reasonable strategic decisions that form the long-term value of entrepreneurial activity. Thus, environmental entrepreneurship, introducing social and ecological innovations, rational use of resources and minimization of negative impact on the environment, ensuring a continuous recycling and absorption process of any material, promotes economic growth and social welfare of all segments of the population; promotes social inclusion and integration, a realization of human potential, business activity, entrepreneurial ability; expands opportunities for people with special needs, and marginalized; improves the level and quality of their life, reduces the differentiation of society, etc.

Analysis of international experience has revealed that, in modern conditions, environmental entrepreneurship has received international recognition as a response to global environmental challenges. At the same time, international cooperation, standardization, and technology exchange are key factors in the development of ecological entrepreneurship at the international level. Legislative support, financial incentives, and increased consumer awareness create a favorable environment for green (sustainable) businesses.

Despite the challenges of a large-scale war, progress is being made in the development of environmental entrepreneurship in Ukraine, in particular through the restoration of infrastructure and the introduction of European environmental standards.

It is generalized that the development of environmental initiatives in the context of the post-war reconstruction of Ukraine will ensure the realization of the potential to stimulate economic development, create new opportunities for business and employment, generate profit and income, ensure the restoration of affected areas and rural development, promote the transition to a low-carbon economy, solve social problems. However, the implementation of these tasks requires compliance with the following principles: an integrated approach to the balance of economic, social, and environmental components of environmental entrepreneurship in the interests of sustainable development; investments in education to spread knowledge and skills in the formation of sustainable development public culture; impact investments, inclusive social and environmental innovations as the basis for economic growth; cooperation between governments, businesses, society, and communities as the basis for implementing sustainable development initiatives.

Keywords: entrepreneurship, ecological entrepreneurship, sustainable development, green economy, environment, environmental sustainability, ecological innovations, social innovations, green financial instruments, social responsibility, social inclusion, social integration, social investments.

References

1. Shulyak, B. V. (2018). Teoretychni zasady ekolohichnoho pidpryemnytstva u konteksti staloho rozvytku sil'skykh terytoriy [Theoretical foundations of ecological entrepreneurship in the context of sustainable development of rural areas]. *Efficient economy*, 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6269>. (in Ukrainian)
2. Fedorenko, S., & Vasylenko, L. (2024). Shlyakhy vyryshennya problem rozvytku ekolohichnoho pidpryemnytstva v umovakh pislyavoyennoyi vidbudovy Ukrainy [Ways to solve the problems of the development of ecological entrepreneurship in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine]. *Ahrosvit*, 4, 80–86. (in Ukrainian)
3. Borovyk, O. N. (2012). Ekolohichne pidpryemnytstvo ta yoho perevahy [Ecological entrepreneurship and its advantages]. In *Management of the innovation process in Ukraine: problems of commercialization of scientific and technical developments: theses of reports IV International. science and practice video conference (Lviv, May 23 – 24, 2012)* (pp. 94–95). Publishing House of Lviv Polytechnic. (in Ukrainian)
4. Huggins, L. E. (2013). *Environmental entrepreneurship: markets meet the environment in unexpected places*. Edward Elgar Pub. Ltd. <https://doi.org/10.4337/9781781953976>
5. *Entrepreneursdata*. (n.d.). *Eco-entrepreneurship: Meaning, Characteristics & Examples*. Retrieved 18.03.2024, from <https://www.entrepreneursdata.com/eco-entrepreneurship-meaning/>
6. Fiche, J. (2021, November 26). *Green Entrepreneurship: What It Is, Importance, How It Works*. ClickCard. Retrieved from <https://www.clickcardapp.com/blog/green-entrepreneurship-importance-how-works>
7. Lenox, M. J., & York, J. G. (2011). *Environmental Entrepreneurship*. In P. Bansal & A. J. Hoffman (Eds.), *The Oxford Handbook of Business and the Natural Environment*.

- Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199584451.003.0004>
8. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030. Decree of the President of Ukraine of September 30, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>. (in Ukrainian)
 9. Prokopenko, O., Korchevska, L., Shulga, M., Stavarska, T., & Sydorov, Y. (2020). Adaptation of the Development of Ecological Entrepreneurship. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(3), 1112–1115.
 10. Mishenina, G. A. (2012). Osoblyvosti rozvytku ekolohichnoho pidpryyemnytstva v systemi staloho rozvytku [Peculiarities of the development of ecological entrepreneurship in the system of sustainable development]. In *Environmental management in the general management system: a collection of abstracts of reports of the scientific conference (Sumy, April 18-19, 2012)* (pp. 121–123). Sumy State University. (in Ukrainian).
 11. Lomachynska, I. A., Khalieieva, D. V., & Shmagina, V. V. (2022). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak instrument zabezpechennya sotsialno-ekonomichnoyi bezpeky ta sotsialnoyi inklyuziyi [Corporate social responsibility as a tool for ensuring socio-economic security and social inclusion]. *Market economy: modern management theory and practice*, 21(2(51)), 75–96. (in Ukrainian)
 12. United Nations Global Compact. (n.d.). The Ten Principles of the UN Global Compact. Retrieved from <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>
 13. Titenko, H. V. (2012). Morfolohichnyy ta kontent-analiz ponyattya «ekolohichne pidpryyemnytstvo» [Morphological and content analysis of the concept of "ecological entrepreneurship"]. *Bulletin of the KhNU named after V. N. Karazina. Ecology*, 7(1004), 109–113. (in Ukrainian)
 14. Kosovych, B. (2020). Ekolohichne pidpryyemnyctvo yak vazhlyva skladova suchasnoji ekonomiky Ukrainy [Environmental entrepreneurship as an important component of the modern Ukrainian economy] (in Ukrainian). *Economic analysis*, 30(3), 109–118.
 15. Stepanenko, B. V. (2010). Kontseptualni pidkhody do vyznachennya ponyattya “zeleny biznes” [Conceptual approaches to defining the concept of "green business"] (in Ukrainian). *Economics and forecasting*, 4, 22–38.
 16. Lomachynska, I. A., & Suprunenko, M. D. (2023). Formuvannya kontseptu sotsialnoho investuvannya u konteksti suchasnykh hlobalnykh vyklykiv [Formation of the concept of social investment in the context of modern global challenges] (in Ukrainian). *Market economy: modern management theory and practice*, 22(2(54)), 99–113.
 17. Tyshchenko, K. M. (2023). Analiz rynku ekolohichnykh tovariv ta poslugh v Ukraini [Analysis of the market of environmental goods and services in Ukraine] (in Ukrainian). Qualification work for the degree of higher education «bachelor»: specialty 101 «Ecology»; Kherson State University, Ivano-Frankivsk. Retrieved from http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/18113/Tyshchenko_fbeg_2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 18. Business Insights. (2024). Green Technology and Sustainable Market. Retrieved from <https://www.fortunebusinessinsights.com/green-technology-and-sustainability-market-102221>
 19. Ernst & Young. (2024). How countries in the Americas are inviting business and driving growth. Retrieved from https://www.ey.com/en_us/insights/tax/how-countries-in-the-americas-are-inviting-business-and-driving-

- growth#:~:text=Sustainability%20incentives,the%20cost%20of%20their%20investment.
20. OECD iLibrary. (2024). Policies to Support Green Entrepreneurship: Building a Hub for Green Entrepreneurship in Denmark. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/policies-to-support-green-entrepreneurship_e92b1946-en.html
 21. Swedish Institute. (2024). Swedes use a lot of energy, yet emissions are low. The key? Renewable energy. Retrieved from <https://sweden.se/climate/sustainability/energy-use-in-sweden>
 22. Swedish Institute. (n.d.). Lowering emissions is key to saving the climate. Find out how Sweden does it. Retrieved from <https://sweden.se/climate/sustainability/sweden-and-sustainability>
 23. Poiasnyk, Gh. V., & Pakhomova, L. V. (2023). Problemy ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho pidpryyemnyctva v Ukrayini [Problems and prospects of ecological entrepreneurship development in Ukraine] . Problems and prospects of entrepreneurship development, 1(30), 146–156. (in Ukrainian)
 24. Poiasnyk, Gh. V. (2023). Rol ekolohichnoho pidpryyemnyctva v umovakh pislivoiennoyi vidbudovy [The role of ecological entrepreneurship in the conditions of post-war reconstruction]. Economy and society, 47. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2093/2022>. (in Ukrainian)
 25. ECOBUSINESS. (2024). Uspishni praktyky ekozmin: pro vnesok biznesu ta hromad [Successful practices of eco-change: about the contribution of business and communities] . Retrieved from <https://ecolog-ua.com/news/uspishni-praktyky-ekozmin-pro-vnesok-biznesu-ta-gromad>. (in Ukrainian)
 26. DTEK. (2024). DTEK VDE [DTEK Renewables] (in Ukrainian). Retrieved from <https://renewables.dtek.com/>
 27. Energo.ua. (2024). TOV "EKOTEKHNİK UKRAINA" [ECOTECHNIK UKRAINE LLC.] . Retrieved from <https://www.energo.ua/ua/contractors/37723644> (in Ukrainian)
 28. EtnoProdukt. (2024). Pro kompaniiu [About the company]. Retrieved from <https://www.ethnoproduct.com/p/about.html>. (in Ukrainian)
 29. Agroecology. (2024). Pidpryyemstvo [Enterprise]. Retrieved from <http://www.agroecology.in.ua/company>. (in Ukrainian)
 30. Koval, V., Laktionova, O., Atstāja, D., Grasis, J., Lomachynska, I., & Shchur, R. (2022). Green Financial Instruments of Cleaner Production Technologies. Sustainability, 14(17), 10536. <https://doi.org/10.3390/su141710536>
 31. Garafonova, O., Yankovoi, R., Zhosan, H., Lomachynska, I., Ananiev, M., & Dvornyk, I. (2023). International experience in applying innovative financial management strategies for business revitalization in the post-war period in Ukraine. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 6(53), 43–57.
 32. Kyrychenko, V. (2020). Ekolohichne pidpryyemnyctvo yak nevid'jemna skladova stalogho rozvytku Ukrajinny [Ecological entrepreneurship as an integral part of sustainable development of Ukraine]. Natural and humanitarian sciences. Topical issues : a collection of thesis of the III International Student Scientific and Technical Conference (pp. 207–208). Ternopil I. Puluj National Technical University. (in Ukrainian)
 33. Interfax-Ukraine. (2024). Ukrajinjsjka ekolohija jevrozrazka: pryklady providnykh kompanij [Ukrainian ecology of the European standard: examples of leading companies]. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/press-release/856914.html>. (in Ukrainian)

34. A unified web portal of Ukrainian executive authorities. (2024). Zelene vidnovlennja Ukrainy – ce shans na rozvytok dlja biznesu i mozhlyvistj pobuduvaty stijku, adaptovanu infrastrukturu [Ukraine's green recovery is a chance for business development and an opportunity to build a sustainable, adaptable infrastructure] (in Ukrainian). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zelene-vidnovlennia-ukrainy-tse-shans-na-rozvytok-dlia-biznesu-i-mozhlyvist-pobuduvaty-stiiku-adaptovanu-infrastrukturu>
35. Lomachynska, I. A. (2020). Kontseptualni pidkhody do vyznachennya sutnosti impakt-investytsiy [The Conceptual Approaches to Defining the Essence of Impact Investment] (in Ukrainian). *Business Inform*, 2, 16–22.